МАКЕДОНИЯ В ИТАЛИАНСКАТА ПОЛИТИКА ЗА БАЛКАНСКИ ПРОБИВ (ФЕВРУАРИ–МАРТ 1888)

Симеон А. Симеонов

През 80-те години на XIX в. Кралство Италия активизира своята външна политика, домогвайки се до статута на сила с ясно заявени и добре защитени приоритети в европейски и колониален план. Кризата на Балканите, породена от българското Съединение (1885) и абдикацията на княз Александър I Български (1886) позволява на Рим чрез интензивна и добре прицелена политика да извлече максималното за своите интереси от разпада на Съюза на тримата императори и изтласкването на Русия от България. Постигнала оптимален съюзен комфорт в обновения Троен алианс (Германия, Австро-Унгария, Италия) и Средиземноморската антанта (Англия, Австро-Унгария, Италия) от 1887 г., Италия получава шанс да тества завишените си амбиции за реални придобивки в Изтока при подновяването – този път от страна на Петербург, – на „българските“ дискусии през есента на същата година.

Повод за поредната ескалация на напрежението в европейските отношения е несанкционираното от силите стъпване на българския престол на австрийския принц Фердинанд Сакскобургготски. Известно е, че за да се противопоставят на решителните обструкции, заявени от Петербург, западните държави се ориентират към консолидиране в нови, по-тесни рамки, стигайки до втората версия на Средиземноморското съглашение (декември 1887). По-малко известния факт, в този контекст на обстоятелствата, е опитът на италианския премиер Франческо Криспи да наложи, предлагайки във Виена, съюзна формула с твърдо определена офанзивна насоченост на пакта. Очаквано, Рим се натъква на решителна съпротива от страна на австро-унгарската дипломация, но, слагайки подписа си под съгласуваната в последна сметка дефанзивна формула, не изоставя и перспективата за евентуално експлоатиране на партньорския кодекс в своя полза[1]. Така стигаме до неизяснения все още в историографията проблем за „конспиративния“ по същество аспект на италианското поведение по „казуса Фердинанд“, аспект, документиран по свидетелства на дипломатическата преписка (италианска и българска) от ранната пролет и късното лято на 1888 г. Оказва се, че характерният акцент в тази фабула, очертана генерално от целта да се осигури за Италия оперативен достъп до Балканите, е усилието за активиране на българската национална инициатива в Македония.

В средата на февруари 1888 г. Русия подновява разискванията по българския въпрос, предоставяйки на европейските сили своята поредна инициатива. По същество тя касае намерението да се декларира пред Високата порта становище за незаконната, от гледна точка на Берлинския договор, интронизация на Фердинанд Сакскобургготски на българския престол. В този смисъл, от султанското правителство се очаква, в качеството му на сюзерен, да направи съответната стъпка пред българските власти за неутрализиране на това ненормално положение. Информацията е разпространена в европейските столици от руските дипломатически представители и веднага става повод за коментарии. Спекулира се около главния въпрос: „В каква перспектива трябва да се разглеждат намеренията на Петербург?“

Очаквано, силите се разделят на две групи в отношението си към руската инициатива. След като Франция застава в позиция на позитивен неутралитет[2], Берлин не закъснява да заяви своята подкрепа. В аргументацията на секретаря в германското външно министерство, граф Херберт фон Бисмарк, споделена пред посланиците на приятелските сили, акцентът пада върху желанието да се услужи лично на император Александър III. „Това е негова персонална инициатива и е въпрос на чест тя да бъде доведена до успешен край“, заявява Бисмарк-младши[3]. В политическите мотиви се изтъква, че канцлерът Ото фон Бисмарк иска да укрепи позицията на царя срещу партията, която го тласка към война. Военната партия, според графа, до този момент е успешно блокирана от умерената политика на суверена, но няма да престане да се възползва от затрудненията му, за да започне игра, целяща да убеди царя в предимствата на ситуацията – именно, като се възползва от опозицията на европейските кабинети, да го тласне към крайни решения[4].

Германската позиция свидетелства за пореден толеранс към руската политика, очевидно разчетен да заличи враждебността между двете империи, ескалирала твърде опасно през последните месеци. В историографията е застъпено мнението, че при наличието на Средиземноморската антантата, чието дипломатическо противодействие би било достатъчно за да блокира инициативата на Петербург, поведението на Берлин цели да осигури по-скоро противотежест на френско-руското сближение. Това мнение се допълва от становището, че Бисмарк се стреми да подсили противоречията между Русия и Англия, което обаче рефлектира правопропорционално и върху „българската“ политика на Австро-Унгария[5]. Една ситуация, която обективно подсказва за „тънкия лед“, по който върви разбирателството между Лондон и Виена, от една страна, и Берлин, от друга. А също и ситуация, която се възпроизвежда винаги при появата на заплашителната въпросителна: до къде би стигнало царското правителство в преследване на своите цели, осланяйки се на германската подкрепа?

Постановката за това, че определени кръгове в Русия биха се възползвали от европейското противодействие на царската инициатива, за да тласнат нещата към война, се приема от съюзниците в знака на горната въпросителна. Още на 17 февруари Криспи споделя във Виена и Лондон опасенията си за „засада – капан“, която се крие зад руското предложение. „Целта е да се предприеме акция срещу България, като за това се разчита и на подкрепата на силите“, декларира премиерът, формули-

райки на един ранен етап рисковете, произлизащи от идеята да се даде шанс на Александър III по българския въпрос[6].

Не след дълго презумпциите в италианската позиция стават общи за Антантата[7]. Тълкуването на царската стъпка като пролог към акция за възстановяване на имперското влияние в България, стои естествено в обозримата тенденция на руските действия до момента. В този смисъл, постигането на обща нагласа у партньорите за съпротива, тонизира италианската заинтересованост от мобилизация на съглашението към радикален курс. Същевременно и подработването на българската активност влиза в логиката на новата перспектива за заплаха с прицела си в евентуалния османски „принос" за руската дипломатическа офанзива. Казано с други думи, Рим се изправя пред сравнително постижимата двуединна задача: наред с необходимостта да не допусне отстъпление от официалната съюзна концепция за противодействие на Русия, да подведе София към действия, осигуряващи формален повод за оперативна намеса.

За да защити миролюбивия характер на своята инициатива, руското правителство предлага на европейските кабинети план за действие в четири пункта: 1) декларация, чрез посредничеството на Портата, за незаконността на пребиваването на Фердинанд в България и, съответно, неговото ескпулсиране; 2) избиране на ново българско правителство, чиято задача ще бъде да свика ново Велико народно събрание; 3) изпращане на българска делегация в Петербург и назначаване на руски агент в София; 4) избор на нов княз. Русия се ангажира да не изпраща в България нито войски, нито министър на войната, нито офицери в българската армия[8].

В информацията си до Криспи от 22 февруари, посланикът на Италия във Виена Константино Нигра излага проекта за отговор на австро-унгарския външен министър граф Густав Калноки относно руския план. Той гласи, че Двуединната монархия не отхвърля руското предложение, но обръща внимание върху необходимостта, преди да се тръгне към обща дипломатическа акция, да се постигне споразумение между силите. Обхващащо всички аспекти на въпроса, включително този за незаконния – от гледна точка на Берлинския договор – статут на Източна Румелия, това споразумение следва да установи начина на действие генерално и да намери адекватни решения[9].

Опасенията на Калноки относно възможните безредици в Княжеството след експулсирането на Фердинанд, се споделят и в Лондон. Пред руския посланик в британската столица барон Стаал премиерът Солсбъри заявява, че преди да вземе решение, неговият кабинет желае да бъде информиран за мерките, предвидени от Русия, в случай, че акцията на силите успее да свали доброволно княза от трона. „Правителството на последния – незаконно по същество, отбелязва той, е една гаранция за сигурност и ред, а силите не биха били склонни да го премахнат без да бъдат готови да го заместят с друго, одобрено от тях, прието от българите и носещо същите гаранции за ред и спокойствие„[10].

Може да се предположи, че формулирани по този начин, отговорите на Виена и Лондон de facto отхвърлят руската инициатива. Това обаче би била прибързана констатация. Обстойното вглеждане в четирите точки, непрекъснатото сверяване на

устните с писмените декларации – особено за отказа от използване на военни средства[11], а и самият подход, вместо да се избързва, да се търсят преговори по осигуряването на достатъчно гаранции, подсказва за възможността да се обоснове една сериозна еволюция в англо-австрийското становище по посока на реалното помирение между Петербург и София. Не би било алогично, ако се допусне, че, проявила веднъж склонност към отстъпки и подложена на продължителен натиск, Русия би могла, в крайна сметка, да приеме исканите от силите гаранции изцяло. Не са без значение и мотивите, изтъквани упорито от Берлин за опасността, царят да бъде тласнат към крайни решения, ако се натъкне на решителна европейска съпротива.

Няма съмнение, че Криспи усеща появата на подобна алтернатива, след като притесненията му през тези дни нарастват рязко. „Отговорът на Солсбъри, такъв, какъвто е стигнал до граф Калноки, е твърде благоприятен за руските идеи", пише той до Нигра на 24 февруари. Не без неприязън отбелязва още, че прекаленото „заслушване" в сюжета около смяната на сегашния княз с нов, би довело до пренебрегване на последиците, в случай, че българите превърнат в своя кауза защитата на Фердинанд. „Според нас, обобщава Криспи, тогава русите ще защитят със сила своя престиж и ще бъдат толкова по-добре обосновани в действията си пред Европа, колкото повече силите ги подкрепят днес"[12].

Кабинетът в Петербург обаче отхвърля перспективата за продължителни преговори. С подкрепата на Париж и Берлин, на 25 февруари 1888 г. Русия декларира пред Портата, че: 1) не е получено одобрението на силите, предвидено от Берлинския договор, за да бъде одобрен княз Фердинанд от султана; 2) следователно, неговото пребиваване в София е незаконно и в противоречие с Берлинския договор[13].

С избора на недиалогичния път за защита „честта на царската политика", Петербург оправдава подозренията у западните сили относно същността на крайните ѝ цели. Изправени пред свършения факт, кабинетите в Рим, Лондон и Виена бързо консолидират позицията си в единствената възможна насока: отхвърляне на всяка отговорност за последиците и запазване на свобода за действие. Постигната е взаимната договореност за въздържане от каквато и да било стъпка до момента, в който османският кабинет не отправи официалното си обръщение към българския княз и правителство[14].

В тази именно ситуация на напрегнато изчакване, италианският посланик в Цариград, барон Алберто Бланк, предприема действия за активиране на българската национална инициатива с фокус във въпроса за Македония. Носеща конструкция на неговото внушение е решимостта на царското правителство да доведе нещата до успешен край. Не би могло да се отрече, че моментът за интервенция е избран сполучливо, още повече, че и кредитът на доверие в София към силите-приятелки вече предполага достатъчно високи стойности.

В поверителен доклад от 17/29 февруари 1888 г. българският дипломатически агент в Цариград д-р Георги Вълкович изтъква, че поддръжката, която Германия дава на последната руска нота, е границата на отстъпките ѝ спрямо Русия. Ето защо,

ако Русия не успее да събори княза и правителството, ще денонсира Берлинския договор и ще вдигне знамето на Санстефанска България. Целта ще бъде българите сами да изгонят Фердинанд и премиера Стефан Стамболов, след което да приемат един руски комисар, който да приведе споменатата програма в действие[15].

Вторият съществен акцент в информацията на Вълкович е необходимостта от изпреварваща стъпка. „Съветват ни, пише той, в случай, че В. порта съобщи требванията на руската нота, княжеското правителство да отговори [...] с един мемоар, който да се съобщи и на великите сили, и в който мемоар българското правителство да се яви като представител на оплакванията и болките на целий български народ и да констатира пред Европа, че единственний законен орган на Сан-Стефанска България е софийското правителство". Подчертава се още, че въпросният мемоар не трябва да бъде обвинителен акт срещу Турция, а само опровержение на обвиненията, че българите са нарушили Берлинския договор: всъщност, с това, че са избрали княз и правителство като гаранти на тишината и мира в княжеството, българите следва да открояят своята вярност към „сичките обременителни условия на Берлинският трактат" и същевременно да посочат онези от тях, „между които и анормалното положение в Македония", които не са изпълнени „в ущърб на мирното развитие на българския народ и на легалността на трактатите". В заключение агентът подсилва посланието с уверението, че правосъдния министър Константин Стоилов също е запознат и одобрява текста[16].

В действителност, цялостната картина на италианската прогнозна постановка, но вече като завършена програма за действие, е отразена в дневника именно на Стоилов. В записките си под дата 15/27 февруари, той излага пространно аргументите на Бланк, споделени при срещата, проведена същия ден между него, Вълкович и италианския посланик.

Оказва се, че България е изправена пред възможността да реши безболезнено в своя полза македонския въпрос. Улеснението произлиза от обстоятелството, че ако Русия вдигне знамето на Сан Стефано, другите сили няма да го подкрепят. Ето защо българите трябва да изпреварят събитията като самите те го вдигнат, възползвайки се от тенденцията на прогресиращ спад в доверието към Турция. За Турция никой няма да се бие, сочи Стоилов, но ще се поддържат автономиите на Балканите. Затова българите трябва да отговорят на турското съобщение като се опрат на Берлинския договор и повдигнат въпроса за Македония. Изрично е отбелязано, че „не трябва още да се явяваме против Турция, а всичко да се представлява като в интереса на Турция сторено, защото за сега планът е да се действува под покривът на Турция"[17]. Последното свидетелство за не-инцидентния характер на замисъла се потвърждава и от перспективата, предложена от посланика: ако акцията не сполучи в текущия момент, планираното за по-късно през годината дислоциране на англо-италианския флот в близост до Цариград, ще даде шанс на българите да провъзгласят и независимостта си.

Така детайлно представена, българската тактическа задача не би могла да се разработи иначе, освен в комплексна синхронизация със стратегическите цели на

западните държави. Баронът подчертава, че силите имат доверие само в България; в светлината на това, че Турция се превръща в оръдие на Русия, те са стигнали до решението да я вземат под своя опека. Целите в тази насока са също известни: да не се *дава Санстефанска България* (курсив мой,С.С. – презумпцията е, че Македония трябва да бъде отвоювана от българите и едва тогава призната от силите като тяхно притежание), а пристанищата да станат свободни портове. Що се отнася до компенсациите, Бланк е категоричен, че такива няма да има, с възможното изключение Австро-Унгария да узакони притежанието на Нови пазар[18].

От значение е да се отбележи, че само ден след срещата със Стоилов и Вълкович, посланикът напуска Цариград в едномесечен отпуск[19]. Около седмица по-късно, чрез посредничеството на италианското посолство в Париж, той информира Криспи за свършеното в навечерието на заминаването му от турската столица. Два са акцентите в тази информация и те са показателни, както за индикациите, които „носи“ италианското дипломатическо присъствие в Цариград, така и за очакванията, с които Рим следва да обвърже своята по-нататъшна линия по българския въпрос.

Първият акцент касае запитване, дошло от канцеларията на султана в последния момент (преди отпътуването на барона), „доколко в дадената ситуация е възможна една декларация за независимост от страна на българите“. Бланк отговаря, че вярва в лоялността на този народ, но отбелязва също, че действията, предприети срещу България (на четите, като тази начело с кап. Набоков от началото на същата година – б.м.С.С.) „трябва, така или иначе, да бъдат по-ефикасно обуздавани по територията на империята и в прилежащите й води“. Пряката връзка с така направеното внушение за непредвидимостта в поведението на княжеските власти посланикът отнася към резюмето и на срещата му с българските представители (вторият акцент), с което затваря рамката на информационния контекст за изпълнената задача. „С Вълкович и Стоилов проведох разговор за политиката на тяхното правителство относно декларацията за незаконността (на Фердинанд и режима, очаквана от Цариград – б.м. С.С.). Обещаха ми, че няма да бъде засегната зависимостта от сюзеренната власт, която е законна основа за защитата на автономността чрез съдействието на приятелските сили. Но дадоха да се разбере, че ще потвърдят правото си на пряка заинтересованост, предявявайки най-почтително искането за удовлетворяване на неизпълнените договорни клаузи, касаещи Македония. Това, според заключението на Бланк, ще бъде направено, за да се изпревари Русия в издигането на една национална програма, която трябва да служи не в изгода на тази сила, а за свободата и самостоятелността на всички българи[20].

Следва да се посочи, че уговорената на 27 февруари 1888 г. в Цариград инициатива остава в тайна за кабинета в София. Пристигналото след два дни предложение се разглежда от правителството по-скоро в тенденцията на повишена персонална активност, демонстрирана през последните седмици от д-р Вълкович, който обаче не крие, че съществува намеса на някои чужди представители[21]. За последното свидетелства и нарастващото във времето от негова страна изискване да се съблюдава най-дълбока секретност[22]. Интерес представлява и остро-полемичният характер на

излаганите от агента аргументи – знак за вътрешна убеденост, очевидна на фона на иначе сдържаните и трезви анализи, идващи в София от Цариград. В случая е очевидно, че Бланк добре познава и уплътнява подчертания национализъм у д-р Вълкович, за да компенсира с настъпателност невъзможността нещата да бъдат изричани в прав текст.

Всъщност, изследователят трудно би могъл да се пребори с усещането, че поведенческата стратегия на българския представител е главното оръдие в ръцете на италианския дипломат. Това проличава още при първата стъпка на д-р Вълкович, насочена към уязвяването на турската политика. На 5/17 февруари, в деня след вече оповестеното от Петербург намерение да постави в Цариград въпроса за Фердинанд, Вълкович адресира до София проект за нота на МВнР до Портата. Тя е мотивирана от нуждата да се отправи критика към страната-сюзерен, показала се твърде отстъпчива пред руския натиск, за да се подсили консолидацията на Запада в полза на българите[23]. Замисълът кореспондира пряко с аналогичните усилия на Бланк[24] и дори не е необходимо да се припомня по-сетнешното признание на българския дипломат, че „не аз съм инициаторът", за да се обоснове италианският му източник.

В поверителния доклад, придружаващ проекта, агентът споделя, че сондажите при посланиците на Англия и Италия говорят за прием на аргументите му. Британският посланик Уйлям Уайт и Бланк декларират, че биха подкрепили оплаквания пред Портата, ако бъдат формулирани в „мек тон" и „скромен стил"[25]. Предложеният текст на нотата обаче е съсредоточен най-вече върху неспособността на османското правителство да предпази границите на васална България от нахлуващи банди и, в този смисъл, е твърде далеч от „мекия тон" и „скромния стил". В заключение дори е изтъкнато предупреждението, че българите ще бъдат принудени да потърсят „в свободното използване на техните собствени средства за отбрана" покровителството, от което ги лишава сюзеренната власт[26].

Този апел за повече решителност в отношението на София към султанския кабинет, идва във време, когато се оформят позициите по новата руска инициатива. На фона на подетата в европейските столици обмяна на мнения, нотата на д-р Вълкович би могла да изиграе ролята на контрапункт спрямо намеренията на Петербург, както и на база за аргументирана съпротива на силите от Антантата. От гледна точка на италианския стремеж да се поддържа консолидирания курс на партньорите в противовес на Русия, заявената от София твърда позиция би облекчила усилията на Рим и като мотив за по-критично отношение към Портата.

Настъпателният тон на Вълкович става още по-отчетлив когато се изяснява склонността на Виена и Лондон да задълбочат преговорния процес с руското правителство. След като известява за тази тенденция в София, българският агент поставя отново въпроса за изискваната от него нота. „Не мислете, че аз зимам инициативата на подобни постъпки сам от себе си. Постъпката, както и формата са предварително одобрени; положението, както виждате, от час на час става по-деликатно", гласят аргументите му в телеграма от 25 февруари. „Правителството решено ли е да чака, щото великите сили да го провъзгласят в едно с княза за нелегално и тогава да се

оплаква за нелегалностите, които се вършат спрямо България", пита Вълкович и приключва с далеч недипломатичната констатация: „Ако оставим да тъпчат правата ни и нас ще третират като мърша"[27].

Документите сочат, че емоционалната обръщение на агента е в отговор на „миролюбиво" становище, дошло от София на 23 февруари. От него става ясно, че Стамболовият кабинет загърбва внушенията за възможна съгласуваност на силите около руската нота. По-скоро се проявява разбиране към турската политика, макар и „наклонна да благоприятства някои руски взискания даже във вреда на свои интереси и права, та да избегне по-големи натяквания от Русия". Българската позиция обаче остава неизменна в едно: както князът, така и правителството са решени да не отстъпват на никакви външни заплашвания[28]. Обстоятелството, че на 25 февруари Русия представя своята нота в Цариград, обезсмисля натрапваната от д-р Вълкович заплаха за европейска консолидация срещу Фердинанд. Но и принуждава своевременно Бланк – вече с оглед желанието на българите да запазят толерантно отношение към Портата – да конструира по нов начин поведенческата стратегия на българския агент.

Последното се потвърждава от споменатото по-горе предложение за Македония, направено от д-р Вълкович чрез поверителната му телеграма от 17/29 февруари. Като измества на втори план проблема за българо-турските отношения, подборът от внушения тук търси синхрон с „патриотическата политика", водена и поддържана без компромиси от софийския режим в антируските ѝ аспекти[29]. Правителството дава знак, че очаква от своя агент проект за мемоар в духа на предложението. На 18 февруари/1 март 1888 г. в Цариград пристига и становището на кабинета по руската нота. В него се подчертава, че с избора на Фердинанд положението в страната се стабилизира и, в този смисъл, инициативата на Русия се тълкува като опит да се „повреди на това положение". Очакванията към сюзерена Турция се свързват с вярата, че ще осигури подкрепа за запазването на мира и напредъка[30].

Вълкович не може да не степенува аргументите в подготвяния мемоар според акцентите в горното становище. Но доколкото в него въпросът за Македония, така или иначе, трябва да се запази като основен, той привлича един допълнителен фактор. Това е Българската Екзархия, към чиито действия в полза на македонските българи, кабинетът не би следвало да остане безразличен. За целта Вълкович и Стоилов канят Екзарх Йосиф да адресира до Високата порта обширна нота, посветена на българските страдания под „прямата" власт на султана. Получил съгласието на Екзарха, агентът моли за съпричастност и в София, за да се ускори подаването на мемоара, „понеже събитията всеки ден правят нуждата му по-належаща"[31].

Този маньовър на българския дипломат също остава без резултат. На специално заседание от 21 февруари / 4 март 1888 г. Министерският съвет приема решение, че в текущата критична фаза на българския въпрос е необходимо не да се дразни, а менажира Високата порта; че повдигането на македонския въпрос е несвоевременно и Русия също не би могла да „изиграе нещо с повдигането му". Изразена е и увереността в това, че гласът на българското правителство „всякога ще се послуша от македонците повече, отколкото гласа на някое друго правителство. По тая причина,

гласи заключението на правителствения документ, никакво обвинение не трябва да се отправя към Портата „докато не бъдем предизвикани“[32].

Междувременно от Цариград пристига новина, която е сама по себе си достатъчно предизвикателство: планираното от султанското правителство за 23 февруари/ 6 март съобщение на руската нота в българската столица. Взел повод от това решение, Вълкович отправя в София настойчив апел да се изиска от Портата въпросното съобщение да бъде направено „по най-официален начин“. Още по-категоричен е той в настояването, че българското правителство трябва да се възползва от този случай, за да изложи пред Европа положението на България спрямо Турция в смисъла на телеграмата му от 17/ 29 февруари[33].

Българският дипломатически агент бърза да изпрати и подготвения от него проектомемоар. Документът е отново придружен от поверителен доклад, където намират място основанията в защита на инициативата. Изтъквайки за пореден път съпричастността и одобрението на К. Стоилов, Вълкович подрежда аргументите от позитивната за българите атмосфера в „преобладаващия дипломатически свят“ и, съответно, спада на доверието спрямо Турция, към значението на българската инициатива – толкова по-наложителна поради „благовремието“, което я обосновава и облекчава. Не случайно е подчертано още, че повече място в текста е отделено за руската политика в България, докато македонският въпрос е „третиран с най-голяма предпазливост“, за да се отнеме от Високата порта „всякакъв мотив за негодувание“[34].

Правомерността в повдигането на македонския въпрос авторът отново поставя в перспективата на руската политика към България, ориентирана във вреда не толкова на княза, колкото на режима като цяло. Обективно, това е гледище, лансирано от Рим и съвпадащо с наличните опасения на останалите сили. Уверенията на руската страна за максимална сдържаност спрямо българите, са също обект на подчертана подозрителност. Наблягайки, в този смисъл, върху очакванията Русия да денонсира Берлинския договор, „за да даде едно удовлетворение на руския народ“, Вълкович отразява наложената вече тенденция на множене на неизвестните в ситуацията[35]. Но с предложението за изпреварващ ход от българска страна, в крайна сметка той поставя въпроса за поемането на отговорността за нейния ход в посока, която далеч не предполага успокоителен финал. Най-малко за каузата, зад която до този момент твърдо стои режимът в София.

Въпреки всичко премиерът Стамболов вика спешно от Цариград К. Стоилов. Това е направено по изричната искане на българския агент, който, „наскърбен“ от „неразбирането“ на кабинета, отново телеграфира, че не действа по „собствено желание и съображение“ и се надява, че правосъдният министър ще успее да разясни онова, което не може да се повери „даже чрез шифъра“[36].

Вълкович обаче дръзва да наруши и това табу. На 24 февруари / 7 март 1888 г., в деня на официалната декларация на Високата порта към българските власти, той резюмира казаното от Бланк в „частна и твърде секретна“ телеграма, която гласи: „Можа да ви уверя по най-положителен начин, че едно от условията на средноевропейските сили заедно с Англия, е равновесието на силите в Средиземно море да

остане, както то е днес. Последствие от това никой от съюзниците няма да превзима територия. Австрия няма да слезе по-долу от Новий пазар и Македония, когато дойде време да промени господар, ще се даде на оная от държавите в Балканский полуостров, която съумее да я превземе. Ако не вярвате на моите думи, питайте Стоилова. Негово Височество е известен за това решение на великите сили. Моля имайте го твърде тайно“[37].

Тайната се запазва, но така или иначе, до прелом в позицията на българското правителство не се стига. Подчинена по принцип на нагласата за достатъчно – без да е провокативно – съпротивление, тази позиция намира потвърждение в някои обстоятелства, обективно ерозиращи италианската постановка. Сдържащи моменти биха могли да се почерпят от поне две направления. Първо, от поредното руско уверение за отказ от силови действия[38]. И второ, от изричния стремеж на Портата да лиши нотата от тежестта на ултимативен демарш[39]. А, без съмнение, от настойчивостта на Вълкович да доставя допълнителни подтици, визирайки неизменно преобладаващото в Цариград мнение, че чрез съдействието си Германия се опитва да доведе Русия „в безизходен път и се принуди да обяви война“, в София се извежда и най-сериозното основание за въздържаност[40].

В действителност, властите в Княжеството отказват да се ангажират веднага с официален отговор на турското съобщение за незаконността на Фердинанд. На тази база напрежението в Цариград се запазва в условията на ситуация, ориентирана според вече известните опозиции. В отговор на циркуляра за положението на българския княз, изпратен от Портата до европейските кабинети, силите се разделят както се очаква: подкрепят го Германия и Франция, а Австро-Унгария, Англия и Италия, при все, че не оспорват нелегалността на Фердинандовата интронизация, се въздържат, нежелаейки да отговарят за усложненията, които може да провокира натискът на Петербург[41]. Отсенките, които се наблюдават в реакциите на Лондон, Виена и Рим, говорят за негативни настроения, но отразени в различните измерения на тяхната заинтересованост.

Демонстрираната от британския премиер Солсбъри увереност, че Русия няма да се добере до краен успех, в известен смисъл е „разобличена“ от рязкото обръщение, което Уайт отправя към султанското правителство[42]. Като подчертава, че последната стъпка на Портата по българския въпрос противоречи на традициите при разглеждането на източните дела – т.е. да се предприема действие без съгласието на част от силите, – посланикът сочи изрично, че неговото правителство е склонно да възприема съглашателския акт не като прецедент, а като изключение[43]. С този демарш Лондон цели да неутрализира евентуалната по-сетнешна отстъпчивост на Цариград в случай, че бъде подтикнат от Петербург към нови, вече принудителни мерки срещу Фердинанд.

От друга страна, гневната реакция, която австро-унгарският посланик Каличе си позволява по отношение на Портата, също е провокирана от руския натиск в османската столица. Разбира се, този гняв отново трябва да бъде разглеждан в контекста на очакванията за следващи подобни стъпки от страна на Петербург[44]. Но

недоволството на Виена има за адрес и кабинета в Берлин, при това не само по повод на консумираното вече руско-германско сътрудничество по българския въпрос. В меморандума на външния министър Калноки от 2/14 март 1888 г., предназначен за Бисмарк, за пореден път се поставя въпроса за ревизия на австро-германския договор от 1879 г. Сега обаче това се прави в един, на пръв поглед, неочакван план: според графа, желаната редакция трябва да гарантира допълнителна сигурност за Монархията срещу евентуални териториални претенции от страна и на Италия[45]. Обстоятелство, което не би могло да се обясни иначе, освен с убедеността за двойния стандарт на италианската политика в актуалната криза.

Що се отнася до поведението на италианската дипломация в така създадената обстановка, то резонно заема една изчаквателна позиция. В отсъствието на барон Бланк, делата в Цариград се поемат от секретаря на посолството Салваторе Туджини. Неговите ангажименти се изчерпват с това да наблюдава и свежда до знанието на премиера състоянието на политическия климат в османската столица. Единствено италианският представител не получава своевременни инструкции за критично отношение към правителството на султана. Все пак Туджини е подтикнат да предприеме подобна стъпка, но не по указание на Рим, а под натиска на Каличе и Уайт. И едва след тази намеса пристига „спешната поверителна" телеграма на Криспи, с която Туджини е инструктиран да се придържа към „езика" и поведението на представителите на Англия и Австро-Унгария[46].

Картината иначе, отразена в докладите на италианския дипломат до премиера, е всъщност тази на прогнозите за възможни усложнения. Твърд акцент в тях остават, както опасенията за нови вълни на руския официален натиск, така и информациите за засилени действия на руската агентура по българските граници[47]. Притесненията обаче скоро започват да отшумяват. Първият положителен белег в тази насока, е решението на София да се ограничи само с една, макар и остра, бележка на премиера Стамболов до великия везир[48]. Наред с това, притиснато от съглашенските сили, султанското правителство оставя без последствие опитите на руския посланик да то подтикне към по-решителни действия спрямо Фердинанд[49]. Така, макар френският кабинет да констатира още на 8 март, че българските дела клонят към едно, „вдъхващо доверие, успокоително прекъсване", едва в края на месеца от Берлин обявяват за приключена тази „своеобразна интермедия", осъществена под покровителството на Германия и Франция, около съобщението за незаконността на българския княз Фердинанд Сакскобургготски, наложено от Русия[50].

Въпреки всичко, дошлите от италианска страна подтици за ангажиране на българските власти с въпроса за Македония не остават без последствие. Отхвърлени по принцип в дните на напрежение около руската нота, в настъпилото затишие по българската криза през следващите месеци, те все пак провокират у българското правителство склонност към действие. Идеята е, чрез вместването на македонския мотив, да се осъществи пробив в подкрепа на княжеския въпрос. По същество стъпката на София не толкова следва, колкото обследва аргументацията, вложена в проекта на Бланк.

Инициативата е нестандартна и касае изпратения през лятото таен меморандум, подготвен от Григор Начович, до австро-унгарския външен министър граф Калноки. В него се предлага Австро-Унгария да заеме мястото на Русия като крепител на България. Условието е да се признае легитимността на Фердинанд и му се позволи да закрепи положението си чрез придобивки за Македония с местна австрийска консулска подкрепа. Подчертава се, че в случая става въпрос само за изява на човечност и справедливост, без амбиции за промяна на статуквото в османската провинция. Една такава услуга е съвсем дребна, се заключава в документа, но ако австро-унгарската дипломация я направи, „положението в България ще се заздрави и Австрия ще спечели в нейно лице един съюзник, който не е за пренебрегване[51].

Като замисъл, този ход на българския кабинет е добър знак за вярна геополитическа ориентация, демонстрирана в новата обстановка. В качеството си на заявка за отказ от агресивното начало – възтържествувало, примерно, при Съединението от 1885 г. – документът извежда в преден план едновременно две неща: първо, една алтернатива, съдържаща се в стремежа да се „обязди“ своевременно задаващата се пълна балканска хегемония на Виена; и второ, подплътява македонската кауза с гаранции в европейския контекст – доколкото неутрализира елемента „заплаха за статуквото“, винаги видим в националистическото ѝ ядро.

Няма данни за това как австро-унгарската страна реагира на българската инициатива[52]. Но в обобщение на горното, а и сама по себе си, тя подсказва за твърде сериозното разминаване между заложените в италианската постановка очаквания за българското поведение по македонския въпрос и реалните му нагласи в плана на текущото туширане на кризата. Съзнателното, но очевидно не съвсем убедителното омаловажаване на австрийския фактор в замисъла на Бланк, влиза в противоречие с българската визия за ролята на Монархията. Управляващите в София са далеч от представата за Виена като за лесен съперник по отношение на Македония, още по-малко, когато империята е в договорна рамка на съюз с антируска насоченост. Липсата на позитивна реакция по меморандума на Начович потвърждава тази констатация и се превръща в точен ориентир за обосновка на българското поведение при подновения италиански натиск през есента на същата година.

БЕЛЕЖКИ

[1] **Симеонов, С.** Италиански аспекти на Втората Средиземноморска антанта (декември 1888). // Приносът на Историко-юридическия факултет за развитието на българското образование и наука. В. Търново, 2005, с.136–150.

[2] **Мишев, Р.** Австро-Унгария и България 1879-1894. Политически отношения. С., 1988, с. 219.

[3] I documenti diplomatici italiani (DDI). Seconda serie 1871–1896, Vol.XXI (31 luglio 1887 – 31 marzo 1888). Roma, 1968, p. 501, № 600, De Launey-Crispi, Berlino, 19 febbraio 1888.

[4] Ibidem, p. 506, № 608, De Launey-Crispi, Berlino, 21 febbraio 1888.

[5] ***Пантев, А., Р. Мишев.*** Австро-германско сътрудничество по „българския въпрос" (1887–1890). – В: Сб. Българско-германски отношения и връзки, Т. 3, С., 1981, с. 136; **Todorova, Z.** Uber die Politik Osterreich-Ungarns gegenuber Bulgarien (1878 bis 1918). – In: Osterreich-Ungarn in der Weltpolitik (1900–1918), Berlin, 1965, S. 211–212.

[6] DDI, XXI, p. 491, № 591, De Launey-Crispi, Berlino, 17 febbraio 1888; p. 504, № 604, Crispi-De launey, Roma, 20 febbraio 1888.

[7] ***Пантев, А., Р. Мишев.*** Австро-германското..., с. 135.

[8] DDI, XXI, p. 510, № 613, Crispi-Catalani, Roma, 22 febbraio 1888.

[9] Ibidem, p. 510, № 614, Nigra-Crispi, Vienna, 22 febraio 1888.

[10] Ibidem, P. 520, № 623, Catalani-Crispi, Londra, 24 febbraio 1888.

[11] Ibidem, p. 522, № 625, Catalani-Cruspi, Londra, 25 febbraio1888.

[12] Ibidem, p. 517, № 620, Crispi-Nigra (riservato), Roma, 24 febbraio 1888.

[13] Ibidem, pp. 524–525, № 627, Blanc-Crispi, Costantinopoli, 26 febbraio 1888.

[14] Ibidem, pp. 526–527, № 630, Crispi-Uxkul (nota verbale), Roma, 27 febbraio 1888.

[15] Външната политика на България, (ВПБ) Т. 3 , част 1 (1887–1890). С., 1995, с. 161, № 121, Вълкович-Странски, Цариград, 17 февруари 1888.

[16] Пак там. Д-р К. Стоилов е правосъден министър в кабинета на Ст. Стамболов, сформиран след интронизацията на княз Фердинанд. Пребиваването му в султанската столица е неофициално, свързано е с брака, който той сключва тук през януари с г-ца Христинка Тъпчилещова – б.а.

[17] **Стоилов, К.** Дневник.Ч. II. С., 1996, с. 66–67.

[18] Пак там.

[19] Това става причина да бъдат преустановени преговорите по търговския договор, въпреки усилията на Вълкович и българския кабинет те да бъдат доведени до успешен край. Бланк се оттегля от Цариград във връхната точка на кризата. В тази връзка е логично предположението, че посланикът провокира преговорите по споменатия договор не за да ги финализира, а единствено, за да подсили доверието към Италия и нейните внушения. Не може да се отрече също, че първоначално в София гледат на преговорите с недоверие и песимизъм, което ги проточва във времето – вж. НБКМ – БИА, ф. 14, а.е. 834, л. 343–344, Вълкович-Начович, 30 декември 1887 г. Ще добавим, че българо-италиански търговски договор се сключва все пак, но в далеч по-късната 1897 г. – вж. Стенографски дневници на IX ОНС, VIII заседание, 29.X. 1897 г. с. 121–122.

[20] DDI, XXI, p. 547, № 653, Menabrea-Crispi, Parigi, 7 marzo 1888.

[21] **Стателова, Е., Р. Попов, В. Танкова.** История на българската дипломация 1879-1913. С., 1994, с. 132.

[22] Изискване, поставено като аксиома от Бланк още при предварителните разговори по българо-италианския търговски договор – вж. НБКМ – БИА, ф. 14, а.е. 834, л. 341–342.

[23] ВПБ, Т. 3, част 1, с. 141–148, № 107, Проект за нота до Високата порта, Цариград, 5 февруари 1888 г.

[24] DDI, XXI, pp. 429–430, № 505, Blanc-Crispi, Costantinopoli, 17 gennaio 1888.

[25] ВПБ, Т. 3, част 1, с. 140, № 106, Вълкович-Странски, Цариград, 5 февруари 1888 г.

[26] Пак там.

[27] Пак там, с.155, №114, Вълкович-Странски, Цариград, 13 февруари 1888 г.

[28] Пак там, с.156, №115, Странски-Вълкович, София, 13 февруари 1888 г.

[29] Пак там, с.158, №117, Вълкович-Странски, Цариград, 14 февруари 1888 г.

[30] Пак там, с.163, №123, Странски-Вълкович, София, 18 февруари 1888 г.

[31] Пак там, с.165, №125, Вълкович-Странски, Цариград, 20 февруари 1888 г.

[32] Пак там, с.166, №126, Странски-Вълкович, София, 22 февруари 1888 г.

[33] Пак там, с.167, №127, Вълкович-Странски, Цариград, 22 февруари 1888 г.

[34] Пак там, с. 168, № 128, Вълкович-Странски, Цариград, 22 февруари 1888 г. Проектомемоарът на Вълкович вж. на с. 177–188.

[35] Агресивността на Русия, активно подкрепяна и от Германия, е особено интензивна в периода 13/25 февруари – 23 февруари/ 6 март, когато руският посланик в Цариград Нелидов и германският фон Радовиц правят всичко по силите си, за да обезпечат турската декларация – вж. DDI, XXI, p. 539, № 645, Tugini-Crispi, Costantinopoli, 5 marzo 1888.

[36] ВПБ, Т.3, част 1, с.171, №130, Вълкович-Странски, 23 февруари 1888 г.

[37] Пак там, с.172, № 131, Вълкович-Странски, 24 февруари 1888.

[38] Пак там, с.164, № 124, Вълкович-Странски, Цариград, 20 февруари 1888 г. В същия план дава информация и писмото на Екзарх Йосиф до Гр. Начович от 26 февруари 1888 г. – вж. пак там, с. 175–176, № 134.

[39] Пак там, с.174, № 133, Вълкович-Странски, Цариград, 14 февруари 1888 г.; DDI, XXI, p. 539, № 645.

[40] ВПБ, Т. 3, част 1, с.173, № 132, Вълкович-Странски, Цариград, 24 февруари 1888 г.

[41] Пак там, с.176, №135, Вълкович-Странски, Цариград, 27 февруари 1888 г.

[42] DDI, XXI, p. 549, № 656, Catalani-Crispi, Londra, 8 marzo 1888; p. 558, № 674, Catalani-Crispi, Londra, 13 marzo 1888.

[43] ВПБ, Т. 3, част 1, с. 176, № 135.

[44] DDI, XXI, p. 548, № 655, Tugini-Crispi, Costantinopoli, 7 marzo 1888.

[45] **Лалков, М.** България в балканската политика на Австро-Унгария 1878–1903. С., 1993, с. 358.

[46] DDI, XXI, p. 566, № 681, Crispi-Tugini, Roma, 15 marzo 1888.

[47] Ibidem, p. 564, № 679, Tugini-Crispi, Costantinopoli, 14 marzo 1888; p. 573, № 689, Tugini-Crispi, Costantinopoli, 19 marzo 1888.

[48] ВПБ, Т. 3, част 1, с. 190.

[49] ЦДА, КМФ 17, Инв.№ 828/2, Italia, Roma, Archivio Storico del Ministero degli Affari Esteri (ASMAE). Ministero degli Affari Esteri. Serie Affari politici. Bulgaria (1888–1890).Rapporti politici. Busta 17. Fasc. 2 (1888-1890), Catalani-Crispi, Londra, 22 marzo 1888.

[50] DDI, XXI, p. 551, № 660, Menabrea-Crispi, Parigi, 8 marzo 1888; p. 585, № 706, Tugini-Crispi, Costantinopoli, 27 marzo 1888.

[51] **Мишев, Р.** Австро-Унгария и България..., с. 222.

[52] Една от възможните причини за мълчанието на Виена е недоверието към българите. В доклад от края на април Туджини информира Криспи за разговор на барон Каличе със султана по българския въпрос. Австро-унгарският посланик споделя, че не трябва да се има доверие в актуалните български държавници. Той определя българите като съмнителни и твърдоглави; показват се верни на Русия, докато могат да я използват за своите аспирации и се обявяват за нейни врагове когато разберат, че Русия няма да ги следва по този път. Барон ът е уверен, че ако се наложи, българите ще се обърнат отново към Русия – вж. ЦДА, КМФ 17, Инв. № 828/2, ASMAE–Busta 17, Fasc. 2 (1888–1890), Tugini-Crispi, Costantinopoli, 23 aprile 1888.